

ZÁPADOČESKÁ UNIVERZITA V PLZNI

FAKULTA PEDAGOGICKÁ
KATEDRA ČESKÉHO JAZYKA

**SLOVOTVORNĚ UTVÁŘENÁ SUBSTANTIVA V BAROKNÍM
SLOVNÍKU**
BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Veronika Schejbalová

Specializace v pedagogice: Český jazyk se zaměřením na vzdělávání

Vedoucí práce: Mgr. Martina Spěváčková, Ph.D.

Plzeň, 2021

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracoval samostatně s použitím uvedené literatury a zdrojů informací.

V Plzni, 2021

.....
vlastnoruční podpis

OBSAH

Úvod	- 1 -
1 TEORETICKÁ ČÁST	- 2 -
1.1 ZÁKLADNÍ POJMY SLOVOTVORBY.....	- 2 -
1.2 ZPŮSOBY TVOŘENÍ SLOV.....	- 4 -
1.2.1 Derivace	- 4 -
1.2.2 Kompozice	- 5 -
1.2.3 Abreviace	- 6 -
1.3 JAN VÁCLAV POHL	- 6 -
2 PRAKTICKÁ ČÁST	- 8 -
2.1 KATEGORIE NÁZVŮ ČINITELSKÝCH.....	- 8 -
2.1.1 Slovtvorný typ –tel.....	- 8 -
2.1.2 Slovtvorný typ –č	- 9 -
2.1.3 slovtvorný typ –c(e).....	- 10 -
2.1.4 Slovtvorný typ –(e)c.....	- 11 -
2.1.5 Slovtvorný typ –ník	- 11 -
2.1.6 Slovtvorný typ –ák	- 12 -
2.1.7 Slovtvorný typ –(e)k.....	- 13 -
2.1.8 Slovtvorný typ –(k)a.....	- 13 -
2.1.9 Slovtvorný typ –íř/-ýř	- 14 -
2.1.10 Slovtvorný typ –l.....	- 14 -
2.1.11 Slovtvorný typ –ný	- 14 -
2.1.12 Další slovtvorné typy	- 14 -
2.1.13 Dílčí závěr.....	- 15 -
2.2 KATEGORIE NÁZVŮ KONATELSKÝCH	- 16 -
2.2.1 Slovtvorný typ -ař/-ář	- 16 -
2.2.2 slovtvorný typ –ník	- 16 -
2.2.3 slovtvorný typ –ák	- 17 -
2.2.4 Slovtvorný typ –ný	- 17 -
2.2.5 Slovtvorný typ –ský.....	- 18 -
2.2.6 Slovtvorný typ –ní.....	- 18 -
2.2.7 Další slovtvorné typy	- 18 -
2.2.8 Dílčí závěr.....	- 20 -
2.3 SLOVTVORNÁ KATEGORIE JMEN NOSITELŮ VLASTNOSTÍ.....	- 20 -
2.3.1 Slovtvorný typ –ec	- 20 -
2.3.2 Slovtvorný typ –ek.....	- 21 -
2.3.3 Slovtvorný typ –ík/-ník	- 21 -
2.3.4 Slovtvorný typ –och, -uch, -ouch.....	- 23 -
2.3.5 Slovtvorný typ –an.....	- 23 -
2.3.6 Slovtvorný typ –oun, -oň	- 23 -
2.3.7 Slovtvorný typ –ín.....	- 23 -
2.3.8 Slovtvorný typ –lík	- 24 -
2.3.9 Další slovtvorné typy	- 24 -
2.3.10 Dílčí závěr.....	- 24 -
2.4 SUBSTANTIVIZOVANÁ ADJEKTIVA	- 25 -
2.5 NÁZVY DVOUSLOVNÉ	- 25 -

2.6 LEXÉMY TVOŘENÉ PREFIXEM	- 26 -
2.7 LEXÉMY UTVOŘENÉ KOMPOZICÍ	- 26 -
2.8 LEXÉMY S NEPRŮHLEDNÝM SLOVOTVORNÝM ZÁKLADEM.....	- 27 -
2.9 LEXÉMY NESLOVOTVORNĚ UTVÁŘENÉ.....	- 28 -
ZÁVĚR.....	- 29 -
RESUMÉ.....	- 31 -
CIZOJAZYČNÉ RESUMÉ.....	- 32 -
SEZNAM LITERATURY	- 33 -

Úvod

Současný stav jazyka je výsledkem dlouhodobého vývoje. Tento vývoj lze pozorovat srovnáním současného stavu jazyka doloženého v současných slovnících a kodifikačních příručkách se stavem jazyka doloženým v dobových slovnících. Jedním ze slovníků zachycujících stav jazyka v určité fázi jeho vývoje je barokní slovník Jana Václava Pohla.

Ve své práci se zaměříme na část O stavu městským, obecním a hospodářským.

Cílem této práce bylo zjistit, které slovtvorné typy jsou ve zkoumaném materiálu zastoupeny nejčastěji, které slovtvorné typy jsou produktivní více a které jsou produktivní méně. Zjištěné údaje jsme porovnali se současným stavem.

Předpokládali jsme, že slovtvorné typy, které jsou produktivní dnes, byly značně produktivní i v době barokní. Dále jsme předpokládali, že ve zkoumaném materiálu jsou zastoupeny také lexémy tvořené neústrojně a lexémy, jejichž zařazení k určitému typu je vzhledem k neprůhlednému slovtvornému základu problematické.

Excerpcí jsme získali celkem dvě stě deset dokladů, u nichž jsme provedli slovtvornou analýzu, určili jsme slovtvorný způsob a postup a zařadili jsme je ke slovtvorné kategorii a slovtvornému typu. V rámci těchto skupin jsme doklady dále třídili.

Při analýze dokladů jsme vycházeli z údajů uvedených v současných slovnících češtiny jako je např. Slovník spisovného jazyka českého, Příruční slovník jazyka českého, z údajů uvedených v Jungmannově Slovníku česko-německém, případně ve Vokabuláři webovém a mnohdy jsme přihlíželi také k německému překladu uvedenému v Pohlově slovníku.

1 TEORETICKÁ ČÁST

Slovotvorba je nauka o tvoření slov, která popisuje jeho jednotlivé způsoby, slootovornou stavbu slova a slootovorné vztahy k jiným slovům. „Tvoření slov je zcela specifickým prostředkem vytváření nových pojmenování a nejdůležitějším způsobem rozvíjení a obohacování slovní zásoby českého jazyka a zároveň reprodukce jednoslovných pojmenování a jejich fixace v jazykovém povědomí uživatelů jazyka.“ (Mluvnice češtiny 1, 1986, s. 198) Nová pojmenování vznikají na základě slov již existujících.

1.1 ZÁKLADNÍ POJMY SLOVOTVORBY

Základním slootovorným formálním vztahem je vztah *fundace*, tedy podmíněnosti jednoho slova druhým. „Jedno slovo, fundované, zpravidla sémanticky a formálně složitější, se zakládá na slově druhém, fundujícím, sémanticky a formálně jednodušším. Je jím podmíněno, fundováno.“ (Mluvnice češtiny 1, 1986, s. 208)

S tímto slootovorným vztahem je spjat také vztah *motivace*. Vztah motivovanosti znamená, že jedno pojmenování je motivováno, tedy objasňováno druhým. Slootovornou motivací se rozumí významová vnitřní souvislost mezi slovem základovým a nově utvářeným. „Například slovo „knížka“ je motivováno slovem „kniha“. Ne naopak.“ (Mluvnice češtiny 1, 1986, s. 208) Pojmenování, které je objasňováno, se nazývá motivované, pojmenování, které objasňuje, se nazývá motivující.

Dalším důležitým pojmem slovotvorby je *onomaziologická kategorie* neboli základní obsahová struktura tvořící v daném jazyce sémantickou osnovu pojmenování. „Onomaziologické kategorie tvoří pojmovou základnu, na níž stojí vlastní slootovorné kategorie.“ (Mluvnice češtiny 1, 1986, s. 212) Vyjadřují vztah mezi základovým a nově vznikajícím slovem. Pro češtinu jsou vymezeny tři onomaziologické kategorie: mutační, transpoziční a modifikační.

Mutační onomaziologická kategorie zahrnuje slova, která označují jinou skutečnost než slovo základové, což znamená změnu významu. Patří sem názvy činitelské, konatelské, nositelů vlastností, míst, prostředků a další. Například slovo cvičiště (odvozené od slova cvičit).

Transpoziční onomaziologická kategorie charakterizuje společný základní význam fundační dvojice (slovo fundované a fundující). Tvořené slovo se v tomto případě přeneso do jiného slovního druhu. Dochází zde tak ke zpředmětnění děje či vlastnosti. Například slovo *lovit* (odvozené od slova *lov*) nebo slovo *dobrota* (odvozené od slova *dobrý*).

Modifikační onomaziologická kategorie znamená, že nově utvořené slovo se liší od sova základového pouze určitým příznakem. Dojde zde k obměně významu. Přidává se zpravidla příznak zdobněliny, označení ženské osoby, apod. Například slovo *políčko* (odvozen od slova *pole*) nebo slovo *učitelka* (odvozené od slova *učitel*).

Nelze opomenout pojem onomaziologické báze a příznaku. *Onomaziologická báze* zařazuje dané slovo do onomaziologické kategorie, identifikuje pojmenování jako substanci, vlastnost, děj či okolnost. *Onomaziologický příznak* odlišuje v rámci dané onomaziologické kategorie od sebe pojmenování od jiných substancí, vlastností, dějů a okolností, přibližuje základové slovo (je základovým slovem). Příkladem může být slovo „rybář“. Rybář je člověk, který chytá ryby. Onomaziologickou bází je zde „člověk, který chytá“, onomaziologickým příznakem je zde slovo „ryby“. Základovým slovem je slovo „ryba“.

Mezi pojmy slovotvorby patří i *slovotvorný základ*. „Slovotvorným základem se rozumí základové slovo, spojení slov, tvar slova či část slova, která je obsažena ve slově fundovaném, odvozeném nebo složeném.“ (Mluvnice češtiny 1, 1986, s. 216) Tedy společná část slova fundovaného a fundujícího. Například slovo „les“ je obsaženo ve slově „prales“, kde je jeho kořenem.

Dalším pojmem je slovotvorný formant. Jedná se o jazykový prostředek, který se spojuje se slovotvorným základem. Z hlediska tvoření slov se odvozené slovo skládá ze slovotvorného základu a slovotvorného formantu. Slovotvorným formantem může být předpona, přípona, koncovka, kmenotvorná přípona nebo jejich kombinace. Například slovo „učitelka“ se skládá ze slovotvorného základu „učitel“ a slovotvorného formantu –ka (slovotvorný sufix –k-, koncovka –a).

Pojmem slovotvorby je i *kořen* slova, *radix*. Kořenem slova se rozumí společný prvek všech příbuzných slov, je nositelem společného významového znaku. Například příbuzná slova „ryba, rybník, rybníkář, rybníkářství“ mají kořen „ryb“.

Slovotvorný typ zahrnuje slova utvořená stejným způsobem a se stejným obecným významem, tvoří základ slovotvorného systému. Tato slova mají shodný slovotvorný formant. Jeden formant reprezentuje jeden slovotvorný typ. Slovotvorný typ je nejkompaktnější a zároveň nejdůležitější slovotvorný útvar. V rámci typu může existovat i podtyp. Jedním slovotvorným typem může být například sufix „-tel“. V rámci tohoto typu může existovat podtyp „-itel“.

Slovotvorná kategorie představuje hierarchicky vyšší typ. Zahrnuje zpravidla několik slovotvorných typů spojených obecným významem. Například kategorie názvů činitelských sdružuje typy odvozené příponami „-tel“, „-č“, „-ec“, „-ce“, a další. Slovotvorné kategorie spojují typy odvozenin příponových spolu s příponovými složeninami.

Mezi pojmy slovo tvorby se řadí také pojmy slovotvorný způsob (derivace, kompozice, abreviace) a slovotvorný postup (sufixace, prefixace).¹

1.2 ZPŮSOBY TVOŘENÍ SLOV

Nová jednoslovná pojmenování vznikají na základě slov už existujících třemi různými způsoby: odvozováním (derivací), skládáním (kompozicí), zkracováním (abreviací).

1.2.1 DERIVACE

Nejčastějším slovotvorným způsobem v češtině je derivace, tedy odvozování, kdy vznikají deriváty, tedy nově utvořená pojmenování. Nové pojmenování je v tomto případě vytvářeno na základě jediného základového neboli fundujícího pojmenování. K tomuto procesu dochází změnou morfémové stavby pojmenování. K odvozování dochází pomocí rozšíření kořene slova o slovotvorný afix. „Slovotvorným afixem se kořen slova rozšiřuje vpředu, tedy tzv. prefixem neboli předponou, nebo vzadu, tedy tzv. sufixem neboli příponou.“ (Mluvnice češtiny 1, 1986, s. 200)

Dochází-li k prefixaci (odvozování předponového), tvaroslovný charakter slova základového se nemění, slovo odvozené je v tomto případě stejným slovním druhem a drží i paradigmatickou příslušnost slova základového. Například slovo „prarodič“ vzniklo prefixací slova „rodič“, obě tato slova jsou substantiva. Dalším příkladem může být adjektivum „nezodpovědný“, které vzniklo prefixací adjektiva „zodpovědný“, při skloňování

¹ Vysvětleno v další kapitole, s. 6–8.

se jejich koncovky neliší, došlo tedy k zachování paradigmatu. Slovotvorným formantem je při čisté prefixaci pouze prefix. Prefixace je v češtině význačná především pro verba, dále pro adjektiva, substantiva a adverbia.

„K podstatnější změně fundujícího slova dochází při odvozování příponovým neboli sufixací. Kmen základového slova se v tomto případě rozšiřuje o sufix a zároveň slovo získává i novou tvaroslovnou charakteristiku – paradigmatickou a často i slovnědruhovou příslušnost.“ (Mluvnice češtiny 1, 1986, s. 199) Například slovo „zima“ se sufixací může změnit na slovo „zimní“, nové slovo má jiné paradigma a patří k jinému slovnímu druhu než slovo základové. Při sufixaci se tak stává slovotvorným formantem sufix, ale také jeho spojení s tvaroslovnou charakteristikou, která vystupuje jako slovotvorný spolufornant.

Dále existuje derivace konverzní neboli koncovková, tedy bezafixální derivace. Například slovo „dopadat“ se takovým odvozováním změní na slovo „dopad“, „vytahovat“ na slovo „výtah“.

Odvozování také může být prefixálně sufixální, kdy se k tvorbě nového slova použije prefix zároveň se sufixem. Jako příklad lze uvést slovo „hora“, které se pomocí prefixu i sufixu mění na slovo „pahorek“. V tomto případě je slovotvorným formantem prefix i sufix.

1.2.2 KOMPOZICE

Méně častým způsobem tvoření slov v češtině je kompozice neboli skládání. V takovém případě dochází ke spojení dvou nebo více plnovýznamových slov do jednoho celku. Tato dvě (či více) slov mohou být spjata nějakým syntaktickým vztahem, ale mohou být také slovy formálně samostatnými.

Vlastní kompozice znamená tvoření nového slova spojením dvou, zřídka více, slov jako nezávislých lexikálních jednotek nebo jako členů syntaktické dvojice. „Jedno z motivujících slov tvoří zadní člen kompozita, drží svou formu i gramatický význam, druhé slovo tvoří přední člen složeniny, je neutralizováno, což znamená, že jeho koncovky jsou nahrazeny spojovacím submorfem.“ (Mluvnice češtiny 1, 1986, s. 202-203) Spojovací submorf může být i nulový. Kupříkladu spojením slov „černý“ a „bílý“ dojde ke vzniku slova „černobílý“ – koncovka prvního slova se změnila na interfix „o“.

Vlastní kompozicí vzniká kompozitum vlastní, které může být vnější či vnitřní. Kompozita vlastní vnější zahrnují adjektiva, která jsou motivována spojením přívlastku se jménem, teda například „černovlasý, modrooký, krátkozraký“ apod. Kompozita vlastní vnitřní mívají dvě části. Druhou částí bývá hotové substantivum, které existuje i mimo složeninu, je onomaziologickou bází složeniny a první člen ji blíže určuje, například „maloměsto, starověk“ atd. Nebo naopak je ve druhé části základ, který je formován teprve ve složenině, dostává slovotvornou příponu či koncovku, například „dřevorubec, dějepisec“.

Existují také tzv. nevlastní složeniny (spřežky), což jsou slova vzniklá pouhým spřáháním slov často se vyskytujících ve slovních spojeních. Lze je kdykoli opět rozložit v pojmenování sdružené, od něhož se liší jen foneticky či pořádkem slov. Například slovo „pravděpodobný“ lze rozložit na slova „podobný“ „pravdě“ apod. Tímto typem kompozice vzniká kompozitum nevlastní.

Dalším typem skládání je kompozice derivační, kdy například od slovního spojení „rubat dřevo“ se může odvodit kompozitum „dřevorubec“ – takové kompozitum je tvořeno složením dvou slov i sufixem.

1.2.3 ABREVIACE

Třetím slovotvorným způsobem je abreviace neboli zkracování. Při takovém způsobu slovo tvorby se nové slovo vytváří z částí jednotlivých slov souslovného pojmenování. Abreviace je okrajový způsob tvoření slov, kterým vznikají zkratky a zkratková slova, tato nově vzniklá pojmenování se mluvnicky chovají jako substantiva.

1.3 JAN VÁCLAV POHL

„Jan Václav Pohl se narodil roku 1720 v Hradci Králové. Byl to významný gramatik pozdního baroka a začínajícího národního obrození. Už ve velmi mladém věku dosáhl vysokého postavení u císařského dvora ve Vídni. Byl zde považován za odborníka a český jazyk, vyučoval ho na Tereziánu už od roku 1746, na šlechtické vojenské akademii od roku 1755, učil ale i syny Marie Terezie včetně budoucího císaře Josefa II.“ (Černý, 2008)

„Znalosti češtiny, které měl, byly poněkud chatrné, proto se v jeho gramatikách často objevují až bizarní neologismy, které jsou v rozporu s českým slovotvorným systémem.“ (Pleskalová, 2007)

Nejvýznamnějším dílem J. V. Pohla je mluvnice *Grammatica linguae Bohemicae oder die Böhmische Sprachkunst*. Poprvé byla vydána roku 1756, další vydání proběhla v roce 1773, 1776, 1783. K jejímu třetímu vydání byl připojen puristický slovník. Mluvnice čerpá z barokních gramatik Pohlových předchůdců, například Václav Jan Rosa a jeho *Čechořečnost* z roku 1672 a další.

Jeho dílo má cenu především jako doklad o povážlivém stavu češtiny v 2. polovině 18. století. Do jisté míry předznamenává i kvalitu výuky češtiny na různých institucích ve Vídni.

Později se Jan Václav Pohl proslavil jako purista, tzv. brusič. S nástupem osvícenecké vědy se stal terčem ostré kritiky Josefa Dobrovského.

2 PRAKTICKÁ ČÁST

Východiskem analýzy byla část barokního slovníku „O stavu městským, obecním a hospodářským“. Celkem jsme získali dvě stě deset dokladů, u nichž jsme zjistili, zda se jedná a slovotvorně nebo neslovotvorně utvářené lexémy.

Slovotvorně utvářené doklady jsme podrobili slovotvorné analýze. Stanovili jsme základové slovo, slovotvorný základ a slovotvorný formant. Na základě slovotvorného formantu jsme jednotlivé lexémy zařadili ke slovotvorné kategorii a slovotvornému typu.

Následně jsme zhodnotili, zda se jedná o lexém, který pokračuje nebo nepokračuje do současné češtiny, případně, jestli do současného jazyka pokračuje základové slovo. Sledovali jsme produktivitu slovotvorných typů. Jako vzor řazení dokladů jsme použili Tvoření slov v češtině II. M. Dokulila.

2.1 KATEGORIE NÁZVŮ ČINITELSKÝCH

Tato slovotvorná kategorie pojmenovává osoby, zvířata, ojediněle rostliny na základě obecně charakteristické činnosti. Celkem jsme našli padesát devět dokladů, jejichž základovým slovem je sloveso.

2.1.1 SLOVOTVORNÝ TYP –TEL

Tento slovotvorný typ se ve zkoumané části barokního slovníku nacházel pouze třikrát. Dokládají ho lexémy *předbývatel*, *vymahatel* a *poručitel*.

Slovo *předbývatel* se nacházelo ve slovníku na straně 359, je odvozeno od základového slova *předbývat*. Do současné češtiny tento doklad nepokračuje, slovník spisovného jazyka českého jej nedokládá, nepokračuje ani základové slovo.

Základovým slovem slova *poručitel*, dalšímu dokladu tohoto slovotvorného typu, je sloveso *poručit* (základové slovo se v současné češtině užívá). Tento lexém do současné češtiny nepokračuje, slovník spisovného jazyka českého ho neuvádí.

Lexém *vymahatel* je odvozeno od základového slova *vymáhat*. Toto slovo, stejně jako slovo základové, do současného jazyka pokračuje. Jazykový korpus dokládá jeho užívání v odborné literatuře, v beletrii i v publicistice. V mluveném jazyce je však jeho užití nízké.

Slovník spisovného jazyka českého tento doklad uvádí jako stylově příznakový, konkrétně s příznakem knižnosti.²

2.1.2 SLOVOTVORNÝ TYP –Č

Doklady tohoto typu se ve sledovaném materiálu nacházely v největším množství. Celkem jsme našli 12 slov odpovídajících tomuto slovotvorného typu.

Prvním zkoumaným lexémem je slovo *voráč*, jehož základovým slovem je sloveso *vorati*. Tento lexém do současného jazyka pokračuje, jazykový korpus jej dokládá především v oblasti oborové literatury. Slovník spisovného jazyka českého tento lexém uvádí ve významu rolník, sedlák s expresivním příznakem. Ve významu toho, kdo kráčí za pluhem, kdo orá půdu pluhem, je tento lexém bezpříznakový.³ V současném jazyce se užívá i základové slovo s provedenou hláskovou změnou, sloveso *orat*.

Další lexém *zváč* je odvozený od slovesa *zvat*. Tento lexém pokračuje do současné češtiny, ovšem jeho užití je méně časté, pokračuje i základové slovo.

Lexém *hlídač*, jehož základovým slovem je sloveso *hlídat*, do současného jazyka pokračuje beze změny, stejně jako slovo základové.⁴

Dalším dokladem je slovo *hádač* ve významu věstec, ten, kdo hádá budoucnost. Do současného jazyka pokračuje, jeho užití dokládá slovník spisovného jazyka českého.⁵ Základové slovo *hádat* se v současné češtině užívá.

Slovo *povaleč*, jehož základovým slovem je sloveso *pováleti*, do současné češtiny pokračuje, pokračuje i sloveso *pováleti*. Jazykový korpus dokládá jeho užití v mluveném jazyce.⁶

Lexém *buřič* je odvozený od základového slova *bouřit*. Zde dochází k dloužení kmenotvorného sufixu, v současné češtině se lexém vyskytuje v podobě *buřič*. Do současné češtiny pokračuje i základové slovo.

² Word at a Glance. Portál | Český národní korpus [online]. Copyright © [cit. 17.05.2021]. Dostupné z: <https://www.korpus.cz/slovo-v-kostce/search/cs/vymahatel>

³ Zde ve vývoji lexému došlo ke ztrátě protetického *v*, tedy ke změně v rovině hláskové.

⁴ Ve slovníku se lexém nacházel dvakrát (strany 358 a 362), ovšem ne kvůli dvěma různým významům, spíše se jednalo o nepozornost autora.

⁵ Tento lexém se ve slovníku vyskytuje dvakrát, pravděpodobně ze stejného důvodu jako lexém *hlídač*.

⁶ Word at a Glance. Portál | Český národní korpus [online]. Copyright © [cit. 17.05.2021]. Dostupné z: <https://www.korpus.cz/slovo-v-kostce/search/cs/povale%C4%8D>

Slovo *lupič* je odvozené od slovesa loupit. Lexém (i jeho základové slovo) pokračuje do současného jazyka, slovník spisovného jazyka českého dokládá jeho významy. Jazykový korpus uvádí jeho užití v oblasti publicistiky, beletrie, oborové literatury i mluveném jazyce.

Lexém *hubič* je odvozen od slovesa hubit. Do současného jazyka pokračuje, dokládá ho slovník spisovného jazyka českého i jazykový korpus, kde se uvádí jeho použití především v oblasti publicistiky a oborové literatury. Užívá se i sloveso hubit.

Dalším dokladem je lexém *sudič*. Je odvozen od základového slova soudit. Tento lexém do novočeštiny nepokračuje, byl vytlačen synonymním výrazem soudce a zanikl, a to i přes fakt, že se jednalo o derivát, který byl tvořený zcela ústrojně a jeho základové slovo se v současném jazyce vyskytuje.

Slovo *mrháč*, ve smyslu mrhající penězi, je odvozené od slovesa mrhat. Tento lexém do současného jazyka nepokračuje, jeho základové slovo ale ano.

Dalším dokladem je slovo *žvác*. Jeho základovým slovem je sloveso žvátí, pojmenovává někoho, kdo příliš žvaní. Tento lexém do současné češtiny nepokračuje, byl vytlačen synonymy žvanil, mluvka, darmotlach. Nepokračuje ani jeho základové slovo.

Poslední lexém tohoto slovo tvorného typu je lexém *dříč* ve významu pohodný, ras. Tento význam do současného jazyka nepokračuje, není doložen, slovo se ale v současném jazyce užívá ve významu toho, kdo dře, tvrdě pracuje. Základovým slovem je v tomto případě sloveso dřítí, které se užívá i v současné češtině.

2.1.3 SLOVOTVORNÝ TYP –C(E)

V barokním slovníku se nacházelo pouze pět dokladů tohoto typu.

Prvním dokladem je lexém *soudce*. Jeho základovým slovem je sloveso soudit, lexém se užívá i v současné češtině především v oblasti publicistiky, vyskytuje se ale i v oblasti beletrie či oborové literatury.

Dalším dokladem je lexém *sudce*, který je odvozen od základového slova soudit. Tento lexém do současného jazyka nepokračuje, byl vytlačen synonymem soudce.⁷

⁷ Je možné, že se jedná pouze o nepřesný zápis kvantity. Pak by se jednalo o zcela pravidelný tvar před provedením diftongizace ú v ou.

Slovo *hubce*, odvozené od základového slova *hubit*, taktéž nepokračuje do současné češtiny.

Dalším dokladem je lexém *příchozce*. Je odvozen od slovesa *přichoditi* a do současného jazyka nepokračuje, nepokračuje ani jeho základové slovo.⁸

Poslední je slovo *kradce*, jehož základovým slovem je sloveso *krást*. Tento lexém nepokračuje do současné češtiny, jeho základové slovo ale ano.

2.1.4 SLOVOTVORNÝ TYP –(E)C

Tohoto slovotvorného typu se týká pouze lexém *skrbec*, odvozený od slova *skrbiti*. Tento lexém do současného jazyka nepokračuje, byl nahrazen synonymním výrazem *skrblík*. V současném jazyce se neuzívá ani sloveso *skrbiti*. Tento lexém uvádí i slovník Josefa Jungmanna.⁹

2.1.5 SLOVOTVORNÝ TYP –NÍK

Celkem jsme našli osm dokladů tohoto slovotvorného typu.

Lexém *poručník*, jehož základovým slovem je sloveso *poručiti*, do současné češtiny pokračuje. Jeho užití dokládá slovník spisovného jazyka českého i jazykový korpus. Užívá se u verbum *poručiti*.

Lexém *příchozník* je odvozený od slovesa *přichoditi* nebo *přichoditi* a do současného jazyka nepokračuje, stejně jako jeho základové slovo. Tento lexém je synonymní s výše zmíněným lexémem *příchozce*, oba tyto lexémy byly vytlačeny synonymem *příchozí*.

Slovo *chozník* je odvozen od slovesa *choditi*. Do současného jazyka nepokračuje, na rozdíl od slovesa *choditi*.

Dalším dokladem je slovo *odcházník*, jehož základovým slovem je sloveso *odcházet*. Tento lexém do současné češtiny nepokračuje. Sloveso *odcházet* se v současné češtině užívá.

Slovo *převážník*, jehož základovým slovem je sloveso *převážeti* (v současném jazyce se vyskytuje), do současné češtiny nepokračuje.

⁸ Zde je patrná alternace v kmeni, mění se d v z.

⁹ Josef Jungmann. Slovník česko-německý, Díl IV., S–U. Praha, 1838. Vydání první.

Lexém *převozník* ve významu přepravce do současného jazyka pokračuje. Jeho základovým slovem může být substantivum *převoz* nebo adjektivum *převozný*.¹⁰ Obě možná základová slova se užívají i v současném jazyce.

Dalším dokladem je slovo *hostovník*. Je odvozeno od slovesa *hostovat* a do současného jazyka nepokračuje, základové slovo *hostovat* se ale v současné češtině užívá.

Posledním dokladem tohoto typu je lexém *vejmožník*, který je odvozen od slovesa *vejmati se*. Tento lexém to současné češtiny nepokračuje.¹¹

2.1.6 SLOVOTVORNÝ TYP –ÁK

Od tohoto slovotvorného typu jsme našli celkem osm dokladů.

Prvním je lexém *tulák*, jehož základovým slovem je sloveso *toulati se*. Tento lexém pokračuje do současné češtiny, jeho užití např. v beletristické tvorbě dokládá jazykový korpus. Pokračuje i sloveso *toulati se*.

Dalším dokladem je slovo *žebrák*, které taktéž pokračuje do současného jazyka, uvádí jej např. slovník spisovného jazyka českého. Je odvozené od slovesa *žebat*. V současném jazyce se vyskytuje i sloveso *žebat*.

Slovo *sedlák*, jehož základovým slovem je sloveso *sedlati*, do současné češtiny pokračuje, užívá se převážně v oblasti publicistiky a oborové literatury.¹²

Lexém *selák* nese stejný význam jako předchozí doklad. Stejná je i motivace.¹³

Lexém *honák* (ve smyslu řidič) je odvozen od slovesa *honit* (pravděpodobně *honit/pohánět koně*). V současném jazyce se lexém vyskytuje ve smyslu *honák dobytka*, jeho užití dokládá jazykový korpus v publicistice, oborové literatuře a hlavně v beletrii. Užívá se i sloveso *honit*.

Dalším dokladem je slovo *služák*, jehož základovým slovem je sloveso *sloužiti*. Tento lexém do současného jazyka nepokračuje, byl vytlačen synonymem *sluha* či *služebník*. Jeho základové slovo se však v současné češtině užívá.

¹⁰ Tento lexém může být odvozen i od substantiva *převoz*, lze uvažovat o dvojí motivaci.

¹¹ Do současného jazyka nepokračuje ani základové slovo *vejmati se*.

¹² Zde je možné uvažovat i o motivaci substantivem *sedlo*. Obě možná základová slova pokračují i do současného jazyka.

¹³ Došlo zde ke zjednodušení skupiny *dl, d* se vypustilo.

Lexém *tejrák*, odvozený od slovesa *tejrati*, do současného jazyka nepokračuje.¹⁴

Posledním dokladem tohoto typu je lexém *sledák* (ve smyslu sloužící). Je odvozen od slovesa *slédati*. Do současné češtiny tento lexém nepokračuje, byl nahrazen synonymem *sluha* či *sloužící*. Nepokračuje ani základové slovo.

2.1.7 SLOVOTVORNÝ TYP –(E)K

Celkem jsme našli tři doklady tohoto typu.

Lexém *pohůnek* (ve smyslu toho, kdo pohání voly za pluhem¹⁵), odvozený od slovesa *pohánět* nebo *pohoniti*, do současného jazyka pokračuje, dokládá ho slovník spisovného jazyka českého. Pokračuje i obě možná základová slova.

Slovo *tejrálek*, jehož základovým slovem je sloveso *tejrati*, do současné češtiny také nepokračuje.¹⁶

Posledním dokladem tohoto typu je lexém *usmíváček*. Je odvozen od slovesa *usmívat se*. Tento lexém do současného jazyka nepokračuje, jeho základové slovo ale ano.

2.1.8 SLOVOTVORNÝ TYP –(K)A

Tomuto slovotvornému typu odpovídaly celkem tři doklady.

Lexém *ponocka* je odvozen od verba *ponocovat* (užívá se v současné češtině). V současném jazyce se nevyskytuje, byl vytlačen synonymem *ponocný*.¹⁷

Lexém *přidružka*, jehož základovým slovem je verbum *přidružit se*, označuje člověka navíc. V současném jazyce se nevyskytuje. Verbum *přidružit se* do současného jazyka pokračuje.

Lexém *převozka*, jehož základovým slovem je verbum *převézt*, do současného jazyka nepokračuje.¹⁸

K tomuto formantu je příbuzný ženský formant –(k)a s významem přechylovacím, jedná se tedy o jiný slovotvorný typ a slovotvornou kategorii. Tomu odpovídá lexém *služka*, který je

¹⁴ Základové slovo se v současném jazyce vyskytuje, avšak došlo zde k hláskové změně *ej* v *ý*.

¹⁵ Slovník česko-německý, Díl... [229]. Vokabulár webový [online]. Copyright © 2006 [cit. 14.06.2021]. Dostupné z: <https://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/slovniky/digitalni-kopie-detail/JgSlov03/strana-229>

¹⁶ Pokračuje pouze základové slovo s hláskovou změnou *ej* v *ý*.

¹⁷ Ve slovníku se tento lexém nacházel dvakrát, na stranách 358 a 362, pravděpodobně z nepozornosti autora.

¹⁸ Zde je možné uvažovat o dvojí motivaci, lexém může být odvozen od substantiva *převoz*. Obě možná základová slova se vyskytují i v současné češtině.

odvozen od verba sloužit. Do současné češtiny pokračuje, jeho užití dokládá jazykový korpus i slovník spisovného jazyka českého.

2.1.9 SLOVOTVORNÝ TYP –ÍŘ/-ÝŘ

Lexém *hubíř*, jehož základovým slovem je sloveso *hubit*, do současné češtiny nepokračuje.

Slovo *vydrancíř* ve významu loupežník je odvozené od slovesa *vydrancovat*. V současném jazyce se nevyskytuje, jeho základové slovo ale ano.

2.1.10 SLOVOTVORNÝ TYP –L

Tento typ dokládají pouze dva lexémy.

Lexém *šmejkal* je odvozený od slovesa *šmejkat* a do současného jazyka nepokračuje, nepokračuje ani verbum *šmejkat*.

Lexém *třeštil*, jehož základovým slovem je sloveso *třeštit*, se v současné češtině vyskytuje, jeho užití především v oblasti beletrie dokládá jazykový korpus. Užívá se i základové slovo *třeštit*.

2.1.11 SLOVOTVORNÝ TYP –NÝ

Tento typ je zastoupen dvěma doklady.

Lexém *pojezdny* odvozený od verba *pojezdit* do současného jazyka pokračuje. Označuje hospodářského úředníka podřízeného správci statku. V současném jazyce se užívá i verbum *pojezdit*.

Druhým dokladem je lexém *ponocný*. Jeho základovým slovem je sloveso *ponocovat*. V současném jazyce se vyskytuje, jeho užití dokládá jazykový korpus, slovník spisovného jazyka českého i příruční slovník spisovné češtiny.¹⁹ S tímto lexémem je synonymní výše zmíněný lexém *ponocka*, který byl lexémem *ponocný* vytlačen.

2.1.12 DALŠÍ SLOVOTVORNÉ TYPY

Slovotvorný typ –oun zastupuje doklad *pěstoun*, který je odvozený od slovesa *pěstovati*. Tento lexém se vyskytuje i v současném jazyce, užívá se i jeho základové slovo.

¹⁹ Tento lexém se ve slovníku nacházel na stranách 358 a 362, nejspíš z důvodu nepozornosti autora.

Lexém *rada*, odvozený od slovesa *radit* (užívá se i v současné češtině), do současného jazyka pokračuje, užívá se především v oblasti publicistiky.

Lexém *služan* zastupuje slovotvorný typ –an. Je odvozený od slovesa *sloužit* a v současné češtině se neužívá, byl nahrazen synonymem *sluha* či *sloužící*.

Slovotvorný typ –och je zastoupen lexémem *kradoch*, jehož základovým slovem je sloveso *krásti*. Lexém do současného jazyka nepokračuje, byl vytlačen synonymním výrazem *zloděj*.²⁰

Lexém *přisedín* zastupuje slovotvorný typ –ín. Je dovozen od slovesa *přisedět* a do současného jazyka nepokračuje, verbum *přisedět* ale ano.

Lexém *marnotín* zastupuje předchozí slovotvorný typ, je odvozen od verba *marniti* a v současné češtině se nevyskytuje.²¹

Slovo *převoznosta* se v současném jazyce nevyskytuje, byl vytlačen synonymem *převozník*. Jeho základovým slovem je verbum *převézt*.²²

Dalším dokladem je slovo *klamař*, které je odvozené od slovesa *klamat* (pokračuje do současné češtiny). Zastupuje slovotvorný typ –ř. Slovník spisovného jazyka českého tento lexém dokládá, jazykový korpus ne.

Předchozímu slovotvornému typu odpovídá ještě jeden doklad, a to lexém *lhář*. Tento lexém se hojně vyskytuje i v současném jazyce, jeho užití dokládá slovník spisovného jazyka českého i jazykový korpus. Je odvozen od slovesa *lhát*, které se v současné češtině také užívá.

2.1.13 DÍLČÍ ZÁVĚR

Nejproduktivnějším slovotvorným typem názvů činitelských ve zkoumané části slovníku byl v barokní době typ –č. Tento typ je silně produktivní i dnes. Vyskytovalo se zde množství slovotvorných typů, které byly zastoupeny pouze jedním dokladem, tyto typy většinou do současné češtiny pokračují, ale vyskytují se často se stylovým příznakem.

²⁰ Slovník nespisovné češtiny uvádí lexém *kradák*.

²¹ U tohoto lexému můžeme uvažovat i o motivaci substantivem *marnost*. Obě možná základová slova se vyskytují i v současném jazyce.

²² Zde je možné uvažovat o dvojí motivaci, základovým slovem může být i substantivum *převoz*.

Pokud se v současném jazyce nevyskytuje základové slovo zkoumaného lexému, nepokračuje ani daný lexém. Naopak se ale ukázalo, že může pokračovat základové slovo, i když se zkoumaný lexém neužívá. V takovém případě se jedná o lexémy neústrojně tvořené.

2.2 KATEGORIE NÁZVŮ KONATELSKÝCH

Názvy konatelské se tvoří vždy jen od substantiv, a to především od konkrétních názvů předmětů (osob, zvířat, rostlin a neživých věcí). Celkem jsme našli třicet sedm dokladů, které odpovídají této kategorii.

2.2.1 SLOVOTVORNÝ TYP -AŘ/-ÁŘ

Tomuto slovotvornému typu odpovídají tři doklady.

Lexém *krčmář*, jehož základovým slovem je substantivum *krčma*, pokračuje i do současné češtiny. Jeho užití dokládá jazykový korpus i slovník spisovného jazyka českého. V současném jazyce se vyskytuje i substantivum *krčma*, ovšem jedná se o zastaralé slovo.

Dalším dokladem je slovo *fatkář* (znamená příživník). Základovým slovem tohoto lexému je *fatka*. Do současné češtiny nepokračuje ani zkoumaný lexém ani základové slovo. Lexém *fatkář* uvádí i Josef Jungmann ve svém slovníku: „...kdo po fatce chodí, břichopásek, živnůstka, řitopásek, náchlebník, pasožitek, parasitus...“ (Jungmann, 1835)

Lexém *pletichař* je odvozený od substantiva *pleticha*. Lexém nepokračuje do současného jazyka, jeho základové slovo ale ano.

2.2.2 SLOVOTVORNÝ TYP -NÍK

Celkem jsme našli pět dokladů tohoto typu.

Slovo *chalupník*, jehož základovým slovem je substantivum *chalupa*, do současné češtiny pokračuje, stejně jako jeho základové slovo. Jazykový korpus dokládá jeho užití v oblasti publicistiky a oborové literatury.

Dalším dokladem je lexém *poutník*, který je odvozen od substantiva *pouť*. Slovo do současné češtiny pokračuje, jazykový korpus dokládá jeho poměrně hojné užití.²³

²³ U tohoto lexému je možné uvažovat o dvojí motivaci. Základovým slovem může být i verbum *putovat*. Obě možná základová slova pokračují do současného jazyka.

Dalším dokladem je lexém *berník*, který je odvozen od substantiva berně. Označuje měšťana ustanoveného k vybírání berně (daně). V současném jazyce se nevyskytuje, nežívá se ani substantivum berně.

Lexém *skorník*, jehož základovým slovem je substantivum škorně, do současné češtiny nepokračuje. Slovník spisovného jazyka českého uvádí substantivum škorně.

Lexém *dryáčník* označuje toho, kdo míchá dryáky. Je odvozen od substantiva dryák a v současné češtině se nežívá, jeho základové slovo však pokračuje.

2.2.3 SLOVOTVORNÝ TYP –ÁK

Tento slovotvorný typ zastupují celkem tři doklady.

Slovo *bídák*, jehož základovým slovem je substantivum bída, se užívá i v současném jazyce. Jazykový korpus jej dokládá v oblasti mluveného jazyka i např. v oblasti publicistiky. Pokračuje i základové slovo bída.

Lexém *vozák* je odvozený od substantiva vůz. Do současného jazyka pokračuje, je doložen v oblasti oborové literatury. Základové slovo vůz se také užívá.

Posledním dokladem tohoto typu je lexém *cundrák*. Jeho základovým slovem je substantivum cundra (ve významu hadr, význam dokládá slovník Josefa Jungmanna²⁴). Do současné češtiny lexém nepokračuje, nežívá se ani základové slovo.

2.2.4 SLOVOTVORNÝ TYP –NÝ

Celkem jsme našli tři doklady odpovídající tomuto typu.

Slovo *vrátný*, jehož základovým slovem je substantivum vrata, se užívá i v současném jazyce, užívá se i substantivum vrata.

Dalším dokladem tohoto typu je slovo *polesný*. Lexém je odvozen od substantiva polesí a označuje vedoucího polesí. Do současné češtiny pokračuje, stejně jako jeho základové slovo.

²⁴ Josef Jungmann. Slovník česko-německý, Díl I., A–J. Praha, 1835. Vydání první.

Posledním dokladem je lexém *branný*, který je odvozen od substantiva brána, označuje toho, kdo otevírá a zavírá bránu. V současném jazyce se v tomto významu neužívá, používá se ve významu ozbrojený. Substantivum brána se v současné češtině vyskytuje.

2.2.5 SLOVOTVORNÝ TYP –SKÝ

Tento typ je zastoupen jediným dokladem, a to lexémem *hospodský*. Jeho základovým slovem je substantivum hospoda. Pokračuje do současného jazyka, užívá se i jeho základové slovo.

2.2.6 SLOVOTVORNÝ TYP –NÍ

Tento typ je zastoupen třemi doklady.

Prvním z nich je lexém *duchovní*. Je odvozen od substantiva duch a do současného jazyka pokračuje. V tomto případě se ale jedná o variantu tohoto slovotvorného typu –ovní.²⁵

Slovo *dvorní*, jehož základovým slovem je substantivum dvůr, označuje správce dvora. V současném jazyce se v tomto významu neužívá.²⁶ Substantivum dvůr se v současné češtině vyskytuje.

Lexém *obroční* je odvozen od substantiva obrok. Označuje zapisovače množství obroku (obilí). V současném jazyce se lexém nevyskytuje.²⁷ Jeho základové slovo se ale užívá.

2.2.7 DALŠÍ SLOVOTVORNÉ TYPY

Ve slovníku se nachází jeden doklad typu –ista, lexém *obeclista*. Je odvozený od substantiva obec a do současné češtiny nepokračuje. V tomto případě se jedná o neústrojně (nesystémové) tvoření slova.

Typ –osta zastupují tři doklady, konkrétně lexémy *domnosta*, *měšťanosta* a *ouřadnosta*. Tyto lexémy do současné češtiny nepokračují. Slovo *domnosta* je odvozeno od substantiva dům, označuje správce domu, domovníka. Lexém *mešťanosta*, odvozený od substantiva město označuje starostu města. Lexém *ouřadnosta* označuje úředníka a je odvozen od substantiva ouřad.

²⁵ Zde se jako základní motivace uplatňuje substantivizační motivace adjektivem, stejně jako např. u lexému domovní.

²⁶ Zde se vyskytuje spolufornant ů v o.

²⁷ Zde funguje alternace v kmeni, k se mění v č.

Slovotvorný typ –čí je zastoupen dokladem *sirotčí*. Lexém je odvozen od substantiva sirotek. V současném jazyce se nevyskytuje.

Doklad *pacholek* zastupuje další slovotvorný typ. Jeho základovým slovem je substantivum *pachole*, v současném jazyce se užívá hlavně v oblasti beletrie, vyskytuje se ale i v mluveném jazyce.

Dalším dokladem je lexém *hospodin*, který zastupuje slovotvorný typ –in. Slovo do současného jazyka pokračuje v jiném významu, ve významu majitele hospody bylo vytlačeno synonymem *hospodský*.

Lexém *hospodyně* je odvozen od substantiva *hospodář*, jedná se o přechýlený název. Do současného jazyka pokračuje, užívá se především v oblasti beletrie.

Další slovotvorný typ je zastoupen lexémem *měštěnin*. Je odvozen od substantiva *město* a označuje obyvatele města. V současném jazyce se nevyskytuje, byl vytlačen synonymem *měšťan*.

Dalším dokladem je lexém *děvče*. Jeho základovým slovem je substantivum *dívka*. Do současného jazyka pokračuje.

Lexém *děvečka*²⁸, jehož základovým slovem je substantivum *děvče*, zastupuje slovotvorný typ –ka. Tento typ je zastoupen i lexémem *panenka*²⁹, který je odvozen od substantiva *paní*. Oba tyto lexémy pokračují do současného jazyka.

Lexém *panna* zastupuje slovotvorný typ –na. Je odvozen od substantiva *paní* a vyskytuje se i v současném jazyce.

Lexém *panic*, jehož základovým slovem je substantivum *pán*, do současného jazyka pokračuje, avšak s obměnou významu. Ve slovníku označuje mladíka.

Slovotvorný typ –átko je zastoupen dvěma doklady. Lexém *děvčátko* je odvozen od substantiva *děvče*, jedná se o deminutivum. Do současné češtiny pokračuje. Druhým dokladem tohoto typu je lexém *nemluvněátko*, který je odvozen od substantiva *nemluvně*, taktéž se jedná o zdobnělinu. Vyskytuje se i v současném jazyce.

²⁸ Tento doklad se ve slovníku nacházel dvakrát, zřejmě z důvodu nepozornosti autora, a to na stranách 358 a 361.

²⁹ Sufixy –enka a –ečka reprezentují pozici vkladného e.

Další slovotvorný typ *-ce* zastupuje lexém *původce*, jehož základovým slovem je substantivum *původ*. Lexém se vyskytuje i v současném jazyce, jeho užití dokládá jazykový korpus především v oblasti oborové literatury.

Slovotvorný typ *-ec* je zastoupen lexémem *chlapec*. Jeho základovým slovem je substantivum *chlap*, jedná se o deminutivum. Lexém se vyskytuje i v současném jazyce.

Lexém *paní* zastupuje slovotvorný typ *-í*. Jeho základovým slovem je substantivum *pán*. Jedná se o přechýlení. Lexém pokračuje do současné češtiny.

Slovotvorný typ *-li* je zastoupen lexémem *obecli*. Jeho základovým slovem je substantivum *obec*. Lexém do současné češtiny nepokračuje, nepokračuje ani tento slovotvorný typ.

2.2.8 DÍLČÍ ZÁVĚR

Nejčastěji užívaný slovotvorný typ kategorie názvů konatelských byl typ *-ník*. Tento typ je značně produktivní i v současném jazyce, ale není nejproduktivnější. V současnosti je nejproduktivnějším slovotvorným typem této kategorie typ *-ář/-ář*.³⁰

Ve zkoumané části barokního slovníku se v rámci této kategorie vyskytovalo množství slovotvorných typů zastoupených jediným dokladem. Ve většině případů se jednalo o typy, které pokračují i do současného jazyka, ale stejně jako v barokní době nejsou příliš produktivní.

2.3 SLOVOTVORNÁ KATEGORIE JMEN NOSITELŮ VLASTNOSTÍ

„Jména nositelů vlastností tvoří širokou onomaziologickou kategorii podstatných jmen, která pojmenovávají osoby, zvířata nebo věci na základě některé jejich vlastnosti.“ (Dokulil, 1967, s. 281)

2.3.1 SLOVOTVORNÝ TYP *-EC*

Tomuto typu odpovídaly dva doklady.

Lexém *předeslanec*, odvozený od adjektiva *předeslaný*, do současného jazyka nepokračuje. Užívá se ale jeho základové slovo *předeslaný*.

³⁰ Dokulil, M. Tvoření slov v češtině 2: Odvozování podstatných jmen. Praha: Československá akademie věd, 1967.

Slovo *poposlanec*, jehož základovým slovem je adjektivum *poposlaný*, se v současné češtině nevyskytuje. Neužívá se ani jeho základové slovo.

2.3.2 SLOVOTVORNÝ TYP –EK

Od tohoto typu jsme našli pouze tři doklady.

Lexém *potomek* je odvozen od adjektiva *potomní* a pokračuje do současné češtiny, pokračuje i jeho základové slovo. Jeho užití dokládá jazykový korpus nejčastěji v oblasti publicistiky a oborové literatury.

Druhým dokladem je lexém *mládek*, jehož základovým slovem je adjektivum *mladý*. Tento lexém se v současném jazyce vyskytuje, ve významu mladšího tovaryše, mladšího mládence na svatbě či mladého člověka jej dokládá Slovník spisovného jazyka českého.

Dalším dokladem je lexém *sírotek*, který je odvozen od adjektiva *sirý*. V současném jazyce se vyskytuje, užívá se především v publicistice a beletrii. Užívá se i základové slovo *sirý*.

Lexém *uštípáček* je odvozen od adjektiva *uštípačný*. Do současné češtiny nepokračuje, adjektivum *uštěpačný* se ale užívá.³¹

2.3.3 SLOVOTVORNÝ TYP –ÍK/-NÍK

Celkem jsme ve slovníku našli šestnáct dokladů tohoto typu, avšak u několika dokladů lze uvažovat o dvojí motivaci, proto se mohou některé lexémy řadit i k jinému slovotvornému typu.

Lexém *mladík* je odvozen od adjektiva *mladý*. Do současné češtiny pokračuje, nejčastěji se užívá v beletrii, což dokládá jazykový korpus.

Dalším dokladem je slovo *kouzelník*, které je odvozeno od adjektiva *kouzelný*. V současném jazyce se vyskytuje, nejčastěji se užívá v oblasti beletrie.

Lexém *loupežník*, jehož základovým slovem je adjektivum *loupežný*. V současné češtině se užívá, což dokládá slovník spisovného jazyka českého i jazykový korpus.

³¹ Zde došlo k hláskové změně, ke změně í v ě.

Slovo *nájemník* je odvozeno od adjektiva *nájemný*. Lexém se v současném jazyce užívá poměrně často, jeho hojný výskyt dokládá jazykový korpus především v oblasti publicistiky a oborové literatury.

Dalším dokladem je lexém *odbojník*, který je odvozen od adjektiva *odbojný*. V současné češtině se vyskytuje, jeho užití je doloženo ve Slovníku spisovného jazyka českého.

Slovo *zákeřník*, odvozené od adjektiva *zákeřný*, se v současném jazyce užívá hlavně v oblasti beletrie.

Lexém *putovník* je odvozený od adjektiva *putovný*. Slovník spisovného jazyka českého toto slovo pokládá za zaniklé, jazykový korpus ale jeho dokládá jeho existenci v oblasti beletrie. Adjektivum *putovný* se v současné češtině nevyskytuje.

Dalším dokladem tohoto typu je lexém *klamník*. Je odvozen od adjektiva *klamný* a do současného jazyka nepokračuje. Jeho základové slovo se ale užívá.

Slovo *spolník*, jehož základovým slovem je adjektivum *spolný*, označuje spoluhráče a do současné češtiny nepokračuje. Slovník spisovného jazyka českého ale dokládá adjektivum *spolný*.

Lexém *nuzník* je odvozeno od adjektiva *nuzný*. V současném jazyce se nevyskytuje, jeho existenci nedokládá ani slovník spisovného jazyka českého, ani jazykový korpus.

Dalším dokladem je lexém *nádomník*. Je odvozen od adjektiva *nádomný*, označuje nájemníka domu a do současné češtiny nepokračuje. Neužívá se ani adjektivum *nádomný*.

U lexému *bytovník* je možné uvažovat od dvojí motivaci. Buď může být lexém odvozen od adjektiva *bytovní* nebo jeho základovým slovem může být substantivum *byt*, pak by se ale lexém řadil do jiné slovotvorné kategorie. Lexém se v současné češtině neužívá, stejně jako jeho základové slovo.

Lexém *šemník*, jehož základovým slovem je adjektivum *šemný* (nepokračuje do současného jazyka), označuje někoho falešného. Lexém do současné češtiny nepokračuje.³²

³² U tohoto lexému je možné uvažovat také o motivaci slovesem *šemetiti*, tedy bludně mluvit.

Dalším dokladem je lexém *ošmetník*. Motivace je stejná jako u předchozího dokladu, lexém taktéž do současného jazyka nepokračuje.³³

Lexém *skameněлік*, odvozený od adjektiva *zkamenělý*, se v současné češtině nevyskytuje.

Posledním dokladem tohoto typu je slovo *samník*, které označuje někoho osamělého. Jeho základovým slovem je zájmeno *sám*. Lexém do současného jazyka nepokračuje.

2.3.4 SLOVOTVORNÝ TYP –OCH, -UCH, -OUCH

Tomuto typu odpovídá pouze jeden doklad, a to lexém *žádnoch*, ve významu někoho nemajetného. Jeho základovým slovem je adjektivum *žádný*. Tento lexém do současné češtiny nepokračuje, přestože je tvořen zcela ústrojně.

2.3.5 SLOVOTVORNÝ TYP –AN

„Převážnou většinou se vůbec obyvatelská jména na –an dají chápat jako jména nositelů vlastnosti tvořená z primárního kmene vztahového (resp. přivlastňovacího) adjektiva na –ský, -cký, -ní, srov. *vesnický/vesničan, dolní/dolan, městský/měšťan, venkovský/venkovan, severský nebo severní/seveřan*.“ (Dokulil, 1967, s. 332)

Lexém *měšťan* odvozený od adjektiva *městský* do současného jazyka pokračuje, jazykový korpus dokládá jeho užití např. v oblasti oborové literatury nebo publicistiky.³⁴

Lexém *občan* odvozený od adjektiva *obecný* (nebo substantiva *obec*) se v současném jazyce užívá ve stejných oblastech jako předchozí doklad.

2.3.6 SLOVOTVORNÝ TYP –OUN, -OŇ

I tomuto typu odpovídá pouze jeden lexém. Slovo *předsloň* je odvozeno od adjektiva *předeslaný*, do současného jazyka nepokračuje.

2.3.7 SLOVOTVORNÝ TYP –ÍN

Celkem jsme našli dva doklady tohoto typu.

Lexém *přednín*, jehož základovým slovem je adjektivum *přední*, do současné češtiny nepokračuje.

³³ Zde došlo k hláskové změně, konkrétně ke ztrátě vkladného e.

³⁴ U tohoto lexému je možné uvažovat i o motivaci substantivem *město*. Obě možná základová slova pokračují do současného jazyka.

Lexém *žádnín* je odvozen od adjektiva *žádný* a označuje někoho nemajetného, stejně jako výše zmíněný lexém *žádnoch*. V současném jazyce se nevyskytuje.

2.3.8 SLOVOTVORNÝ TYP –LÍK

Tomuto typu odpovídaly celkem čtyři doklady. Slovotvorný typ –lík do současného jazyka pokračuje, ale ne ve významu nositelů vlastností.

Lexém *veřejlík*, odvozený od adjektiva *veřejný*, se v současném jazyce nevyskytuje. Lexém označuje veřejně známého zločince.

Dalším dokladem je lexém *pevlík*. Jeho základovým slovem je adjektivum *pevný*. Do současné češtiny nepokračuje.

Dalšími doklady tohoto typu jsou lexémy *kušík* a *muchlík*. Tyto lexémy mají neprůhledný slovotvorný základ, tudíž nejsme schopni provést jejich slovotvornou analýzu.

2.3.9 DALŠÍ SLOVOTVORNÉ TYPY

Lexém *přednosta* zastupuje slovotvorný typ –osta. Je odvozen od adjektiva *přední* a do současného jazyka pokračuje.

Slovotvorný typ –ka je zastoupen dokladem *podomka*. Lexém *podomka* je odvozen od adjektiva *podomní* a označuje domácího sluhu. V současném jazyce se nevyskytuje.

Další slovotvorný typ je zastoupen lexémem *ženkyl*. Je odvozen od adjektiva *ženský* a označuje někoho zženštilého, zbabělého.³⁵

Lexém *radota* zastupuje slovotvorný typ –ota. Jedná se o sufix, který se užívá pro názvy odvozené od adjektiv. Lexém *radota* je tvořený neústrojně a do současné češtiny nepokračuje.

2.3.10 DÍLČÍ ZÁVĚR

V rámci slovotvorné kategorie jmen nositelů vlastností byl v době barokní nejproduktivnějším slovotvorným typem typ –ík/-ník. Tento typ je silně produktivní i v současné češtině. Často se zde nacházely slovotvorné typy doložené jediným lexémem, tyto typy často do současného jazyka nepokračují.

³⁵ Zde je možná i motivace substantivem *žena*.

Zajímavým slovotvorným typem je typ –lík, který se v současné češtině v tomto významu vůbec nevyskytuje, přestože ve zkoumané části slovníku jej dokládají čtyři lexémy. Jedná se o neústrojný sufix. Jeho užití v současné češtině (ovšem v jiném významu než ve zkoumané části barokního slovníku) dokládá Slovník afixů.

2.4 SUBSTANTIVIZOVANÁ ADJEKTIVA

Celkem jsme našli sedm dokladů substantivizovaných adjektiv.

Lexém *svobodný* je odvozen od substantiva *svoboda*, zastupuje slovotvorný typ –ný. V současné době se lexém vyskytuje jako adjektivum.

Slovo *sloužící*, jehož základovým slovem je přechodníkový tvar verba *sloužit* *sloužíc*, do současného jazyka pokračuje.

Lexém *ženatý* je odvozený od substantiva *žena*, zastupuje slovotvorný typ –tý. V současné češtině se vyskytuje.

Dalším dokladem je lexém *vdaná*, který je odvozen od verba *vdát* se. Do současného jazyka pokračuje.

Lexém *mužský*, jehož základovým slovem je substantivum *muž*, je dokladem slovotvorného typu –ský. Lexém do současné češtiny pokračuje beze změny.

Ženskou variantu slovotvorného sufixu –ský zastupují dva doklady, lexémy *ženská* a *panská*. Lexém *ženská* je odvozen od substantiva *žena*, lexém *panská* je odvozen od substantiva *pán*. Oba tyto lexémy pokračují do současného jazyka.

2.5 NÁZVY DVOUSLOVNÉ

Ve zkoumaném materiálu jsme našli celkem čtyři dvouslovné názvy.

Prvním dokladem je *starší obecní*. Základová slova tohoto souslovného názvu jsou adjektivum *stáří* a substantivum *obec*. Název do současné češtiny nepokračuje.

Název *pilař městský* je odvozen od substantiv *pila* a *město*. V současné době se neužívá.

Semný číselník je název označující osobu, která nesprávně počítá mince. Základovými slovy tohoto názvu jsou adjektivum *šemný* (špatný) a substantivum *číslo*. V současné době se nevyskytuje.

Semný číslař je název synonymní s názvem předchozím. Stejná je i motivace. Do současného jazyka nepokračuje.

Sval lidu je název označující shromáždění lidu, obě části názvu se užívají i v současném jazyce, jako souslovný název se však nevyskytuje.

Dryčný chlap je název, který označuje čilého, hbitého muže³⁶. V současném jazyce se název neužívá. Název je složen z adjektiva

2.6 LEXÉMY TVOŘENÉ PREFIXEM

Ve zkoumané části barokního slovníku se nacházelo několik lexémů tvořených předponou.

Lexém *podruh*, odvozený od substantiva *druh*, se v současném jazyce vyskytuje, označuje toho, kdo bydlí v podruží, tedy nájemníka.

Dalším dokladem je lexém *přidruh*, jehož základovým slovem je substantivum *druh*, do současné češtiny nepokračuje.

Lexém *soukup* (význam spoluviník nebo kdo kupuje spolu), jehož základovým slovem je sloveso *koupit*, do současné češtiny nepokračuje. V současném jazyce se tento lexém vyskytuje pouze jako příjmení.

Dalším dokladem je lexém *všeobčan*. Jeho základovým slovem je substantivum *občan* a do současného jazyka nepokračuje.

Stejným prefixem jako předchozí doklad je tvořen lexém *všeobeclí*. Jeho základovým slovem je slovo *obeclí*³⁷, v současném jazyce se nevyskytuje.

Lexém *vzletilý* je odvozen od adjektiva *letilý*. V současném jazyce se užívá lexém *zletilý*, v průběhu vývoje došlo ke ztrátě *v*.

Lexém *nevzletilý* je odvozen od lexému *vzletilý*. Proběhla zde stejná hlásková změna.

2.7 LEXÉMY UTVOŘENÉ KOMPOZICÍ

Ve zkoumané části barokního slovníku jsme našli pouze šest dokladů, které byly utvořeny kompozicí.

³⁶ Josef Jungmann. Slovník česko-německý, Díl I., A–J. Praha, 1835. Vydání první.

³⁷ Lexém *obeclí* se ve slovníku nacházel na straně 357.

Lexém *tlučhuba* je utvořen složením verba tlúci a substantiva huba. V současném jazyce se vyskytuje s expresivním příznakem. Užívá se především v oblasti beletrie.

Slovo *zloděj*, utvořený čistou kompozicí substantiv zlo a děj, se vyskytuje i v současné češtině.

Lexém *zlosyn* do současného jazyka pokračuje. Je utvořen čistou kompozicí substantiv zlo a syn.

Dalším dokladem je lexém *marnotratník* složený z adjektiva marný a verba tratit. Je utvořen postupem kompozičně derivačním a v současném jazyce se užívá v oblasti beletrie a oborové literatury.

Lexém *marnodějník* je utvořen kompozicí adjektiva marný a substantiva děj postupem kompozičně derivačním. V současném jazyce se nevyskytuje.

Dalším dokladem je lexém *stejnověkýn*. Označuje vrstevníka a je vytvořen kompozicí slov stejný a věk. Jedná se o postup kompozičně derivační. Tento lexém do současného jazyka nepokračuje.

2.8 LEXÉMY S NEPRŮHLEDNÝM SLOVOTVORNÝM ZÁKLADEM

Ve zkoumané části barokního slovníku se nacházelo množství lexémů, které jsme nebyli schopni zařadit k určitému typu, protože z dnešního pohledu jsou mnohdy neprůhledné jejich významy, popř. jejich základová slova. Jednalo se o lexémy vykapesník, vejhovnost, záchodoklýž, vejhovka, driduška, vyvačešník, cestvítel, zlobřemník a svomyslín.

U lexému *vykapesník* by se dalo uvažovat o motivaci substantivem kapsa. Lexém by mohl nést význam kapsář, kapesní zloděj.

Lexém *zlobřemník* by mohl být motivován substantivy zlo a břemeno.

Další možná motivace je substantivum cesta u lexému *cestvítel*.

Lexém *vyvačešník* by mohl být motivován substantivem číše.

U lexému *svomyslín* můžeme uvažovat o motivaci substantivem mysl nebo verbem myslit.

2.9 LEXÉMY NESLOVOTVORNĚ UTVÁŘENÉ

Nalezli jsme také několik lexémů, které nejsou tvořeny slovotvorně. Informace o původu těchto lexémů jsme hledali v Etymologickém slovníku jazyka českého.³⁸ Jednalo se např. o lexémy jinoch, lid, obec, druh, blázen, host, hlůza, šejdír, kat, žena, baba a další.

Lexém jinoch je motivován latinským výrazem juvenis, tedy mladý. Jedná se o lexém, který není motivován českým výrazem, jde o přejímku.

Další přejímkou je lexém šejdír, který je přejatý z němčiny.

Původ lexému blázen není jasný, etymologický slovník V. Machka původ lexému neuvádí.

Lexém baba vychází podle Etymologického slovníku jazyka českého z původně dětského výrazu.

³⁸ Machek, V. Etymologický slovník jazyka českého. Praha, 1968. Vydání druhé.

ZÁVĚR

Tato bakalářská práce se zabývala rozbořením části barokního slovníku Jana Václava Pohla. Z části O stavu městským, obecním a hospodářským jsme excerpcí získali jazykový materiál. Získané doklady jsme rozdělili na lexémy neslovotvorně tvořené a lexémy tvořené slovotvorně, které jsme podrobili slovotvorné analýze. Určili jsme základové slovo, slovotvorný základ a slovotvorný formant. Na základě toho jsme jednotlivé lexémy zařadili ke slovotvorné kategorii a slovotvornému typu.

Cílem této práce bylo zjistit, které slovotvorné sufixy ze zkoumané části barokního slovníku byly více produktivní a které byly produktivní méně. Předpokládali jsme, že slovotvorné typy produktivní dnes, byly značně produktivní i v době barokní. Dalším předpokladem bylo i zastoupení lexémů, které byly tvořeny neústrojně, a lexémů s neprůhledným slovotvorným základem.

Nejčastěji užívaným slovotvorným sufixem ve zkoumaném materiálu byl sufix -ík/-ník, a to jak v rámci názvů konatelských, tak v rámci jmen nositelů vlastností. Tento slovotvorný typ pokračuje i do současného jazyka a je poměrně silně produktivní.

Často jsme se setkali se slovotvornými typy zastoupenými pouze jediným dokladem, např. slovotvorný typ -yl (lexém ženky) nebo slovotvorný typ -li (lexém obecli). Takové slovotvorné typy zanikly a v současné češtině se nevyskytují.

Tyto informace potvrzují náš předpoklad, že slovotvorné sufixy produktivní dnes byly produktivní i v baroku.

Dále se ve slovníku nacházely lexémy slovotvorného typu -lík, které jsme ve zkoumané části slovníku našli vícekrát, v barokní době tedy byly v určité míře produktivní. V dnešní době se však takový slovotvorný sufix nevyskytuje.

Zkoumaná část barokního slovníku obsahovala i poměrně velké množství lexémů, které jsme nezařadili ke slovotvorné kategorii a slovotvornému typu, protože buď měli

neprůhledný slovotvorný základ nebo základové slovo, nebo se jednalo o lexémy tvořené neslovotvorně.

Přesto ale jednoznačně převažují lexémy tvořené slovotvornými způsoby, nejčastějším způsobem tvoření slov v barokní době bylo odvozování neboli derivace. Tento slovotvorný způsob dominuje i v současné češtině.

RESUMÉ

Cílem této bakalářské práce bylo zjistit produktivitu slovotvorných typů v době barokní a porovnat ji s produktivitou slovotvorných typů současnosti. Východiskem našeho zkoumání byl barokní slovník Jana Václava Pohla, konkrétně část O stavu městským, obecním a hospodářským.

Předpokládali jsme, že slovotvorné typy, které jsou produktivní dnes, byly značně produktivní i v barokní době. Dalším předpokladem bylo, že ve zkoumaném materiálu se budou vyskytovat lexémy neústrojně tvořené a lexémy s neprůhledným slovotvorným základem. Tyto naše předpoklady se potvrdily.

Zároveň jsme ale zjistili, že v barokní době se poměrně hojně mohly užívat slovotvorné typy, které v průběhu vývoje jazyka zanikly a v dnešní době se neužívají, například slovotvorné typy –lík, -yl nebo –li.

Došli jsme k závěru, že nejčastějším způsobem tvoření slov v době barokní bylo odvozování neboli derivace. Tento slovotvorný způsob je nejfrekventovanější i v současné době.

CIZOJAZYČNÉ RESUMÉ

This bachelor thesis object was to find out the productivity of word formation type in baroque and compare it with the productivity of word formation type today. Resource of our thesis was the baroque vocabulary of Jan Václav Pohl, specifically the part „O stavu městským, obecním a hospodářským“.

We assumed that word formation type, which are productive today, were also productive in baroque. The other assumption was that there are some words, which are formed unsystematically, and some words with unclear word formation basis in baroque vocabulary. These assumptions were confirmed.

On the other hand, there were quite huge use of word formation types in baroque, which fade away during the evolution of language and they are not used today, for example the word formation type –lík, -yl or –li.

Our conclusion is that the most frequently used word formation form was derivative. This form is the most frequently used form of word formation today either.

SEZNAM LITERATURY

Mluvnice češtiny 1. Praha: Academia, 1986.

Dokulil, M. Tvoření slov v češtině 1: Teorie odvozování slov. Praha: Československá akademie věd, 1962

Dokulil, M. Tvoření slov v češtině 2: Odvozování podstatných jmen. Praha: Československá akademie věd, 1967

Pohl, J. V. Neuverbesserte Böhmische Grammatik, mit erforderlichen tüchtigen Grundsätzen, gut und verlässlicher Rechtschreibung, Ableitung, und zufolge dieser verschiedener Bedeutung der böhmischen Wörter bewert. Vídeň (wien), 1783. Vydání páté. [cit. 1. 3. 2018]. Dostupné z:
<https://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/mluvnice/digitalni-kopie-detail/PohlGram1783>

Elektronický slovník staré češtiny [online]. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., oddělení vývoje jazyka 2006- [cit. 1. 3. 2018] Dostupné z: <http://vokabular.ujc.cas.cz>

ČERNÝ, Jiří a Jan HOLEŠ. Kdo je kdo v dějinách české lingvistiky. Praha: Libri, 2008. ISBN isbn978-80-7277-369-5.

PLESKALOVÁ, Jana. *Kapitoly z dějin české jazykovědné bohemistiky*. Praha: Academia, 2007. ISBN isbn 978-80-200-1523-5.

Josef Jungmann. Slovník česko-německý, Díl I., A–J. Praha, 1835. Vydání první.

Josef Jungmann. Slovník česko-německý, Díl II., K–O. Praha, 1836. Vydání první.

Josef Jungmann. Slovník česko-německý, Díl III., P–R. Praha, 1837. Vydání první.

Josef Jungmann. Slovník česko-německý, Díl IV., S–U. Praha, 1838. Vydání první.

Josef Jungmann. Slovník česko-německý, Díl V., V–Z. Praha, 1839. Vydání první.

Příruční slovník jazyka českého [online]. Copyright © [cit. 30.06.2021]. Dostupné z:
<https://psjc.ujc.cas.cz/>

Machek, V. Etymologický slovník jazyka českého. Praha, 1968. Vydání druhé.

Slovník afixů - Slovník afixů. Slovník afixů - Slovník afixů [online]. Copyright © Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i. [cit. 30.06.2021]. Dostupné z: <http://www.slovnikafixu.cz/index>

Portál | Český národní korpus. Portál | Český národní korpus [online]. Dostupné z:
<https://www.korpus.cz/>

HUGO, Jan, ed. Slovník nespisovné češtiny: argot, slangy a obecná mluva od nejstarších dob po současnost: historie a původ slov. Praha: Maxdorf, c2006. ISBN isbn80-7345-086-0.